

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شیراز

مجتمع علوم انسانی
دانشکده زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد ۱۳۸۲ / ۸ / ۲۰

زبان و ادبیات فارسی

ترتیب اطلاعات مدرک علمی ایران
تمت مدرک

شرح احوال و آثار استاد بدیع الزمان فروزانفر

استاد راهنما: دکتر مهدی ملک ثابت

استاد مشاور: دکتر محمدعلی صادقیان

پژوهش و نگارش: علیرضا پوررفعتی

تیرماه ۱۳۸۲

۴۷۸۴۱

تقدیم به :

روح بلند مولوی شناس بزرگ معاصر

استاد بدیع الزمان فروزانفر

و مردم سخت کوش و خونگرم زادگاهش

بشرویه

و پدر و مادرم به پاس عمری تلاش و فداکاری

و همسر م که بردباریش بهترین مشوق من بوده است

و تنها میوه زندگیم ؛ امیر حسین

تقدیر و سپاس:

اینک که به یاری خداوند متعال و عنایات کریمه اولیاء حضرتش، کار تحصیل در این دوره، با نگارش این پایان نامه انشاءالله رو به اتمام است به مصداق «من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق» بر خود فرض می‌دانم از زحمات، تلاشها و راهنمایی‌های همه جانبه تمامی استادان و سروران بزرگوار که در طول حیات علمی و تحصیلیم تا این مرحله پیوسته و امدار آنها بوده و خواهم بود بویژه استاد گرانقدر آقای دکتر مهدی ملک ثابت که منت نهاد و بزرگوارانه رنج هدایت و راهنمایی حقیر را با ارائه دقایق و ظرایف کار در تهیه و تدوین مرحله به مرحله این رساله تقبل نمودند و نیز استاد گرانمایه آقای دکتر محمدعلی صادقیان که بزرگ منشانه با ارائه دیدگاههای سودمند، مشاوره این رساله را پذیرفتند، همچنین از راهنمایی و مساعدت استاد فرزانه جناب آقای دکتر یدالله جلالی پندری صمیمیانه سپاسگزاری و تشکر کنم.

جای آن دارد که از مساعدتهای همه جانبه کلیه سرورانی که مرا در امر تهیه و تنظیم این پایان نامه راهنمایی و هدایت نمودند، مخصوصاً استادان بزرگوار که وقت خویش را برای انجام مصاحبه در اختیار اینجانب قرار دادند صمیمانه تشکر کنم.

شایسته است از همکاری و همیاری دوست محقق خود آقای حسین اسدی مقدم و همچنین آقایان حدادیان و عبدی که در امر تایپ و چاپ این رساله کمال مساعدت داشته‌اند صادقانه تشکر کنم.

از اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی خراسان که در حمایت از این پایان نامه مشوق اینجانب بوده‌اند تشکر و قدر دانی می‌کنم.

امید است لغزشهایی که بر اثر ناآگاهی یا غفلت، در تدوین و تألیف این رساله صورت گرفته است به دیده عفو و اغماض نگریسته شود.

علیرضا پوررفعتی

دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

حوزه معاونت آموزشی
مدیریت تحصیلات تکمیلی

صورتجلسه دفاع پایان نامه دوره کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: علی رضا پور رفعتی
رشته: زبان و ادبیات فارسی
عنوان پایان نامه: شرح احوال و آثار استاد بدیع الزمان فروزانفر

استاد راهنما: آقای دکتر مهدی ملک ثابت
استاد مشاور: آقای دکتر محمد علی صادقیان
متخصص و صاحب نظر از دانشگاه یزد: آقای دکتر یدالله جلالی
متخصص و صاحب نظر خارج از گروه: آقای دکتر عباس برهانی
نماینده تحصیلات تکمیلی: آقای دکتر بمانعلی دهقان منگابادی

- امتیازات بدست آمده (براساس ماده چهار آئین نامه آموزشی) به شرح ذیل می باشد.
۲۰	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۱- میزان انطباق محتوی با عنوان پایان نامه
۱۹	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۲- اهمیت نظری، توسعه ای، کاربردی، موضوع تحقیق
۱۹	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۳- نحوه ارائه، کیفیت دفاع و چگونگی پاسخگویی به سوالات
۱۹	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۴- کیفیت تجزیه و تحلیل و انسجام مطالب
۲۰	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۵- توانائی دانشجو در نتیجه گیری و اهمیت نتایج بدست آمده از لحاظ بنیادی، توسعه ای و کاربردی
۲۰	امتیاز از ۱ تا ۲۰	۶- نحوه نگارش
- دفاع از پایان نامه مورد تایید هیات داوران قرار گرفت.
و با نمره به عدد ۱۹/۵ با حروف نوزده و نیم و امتیاز عالی به تصویب رسید.

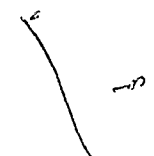
امضاء هیات داوران

۱-	
۲-	
۳-	بدی... حبیبی ی. مهدی
۴-	پاسی...
۵-	
۶-	

تاریخ دفاع: ۸۲/۴/۱۷

تائیدیه دانشکده

بدینوسیله انجام کار و اتمام پروژه فوق گواهی می شود.

رئیس دانشکده/گروه:

تاریخ: ۸۲/۴/۱۷

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	فصل اول: مبانی تحقیق
۱	تعریف موضوع
۲	سؤالات پژوهشی
۲	روش تحقیق
۲	تاریخچه
۳	اهمیت و ضرورت تحقیق
	فصل دوم: زندگی نامه استاد بدیع الزمان فروزانفر
۴	ولادت
۶	نام و لقب
۹	زادگاه
۱۱	بشرویه از نگاه فروزانفر
۱۵	بشرویه زادگاه فروزانفر
۱۷	وجه تسمیه بشرویه
۱۷	قدمت تاریخی بشرویه
۲۰	جغرافیای سیاسی بشرویه
۲۱	وضعیت اقتصادی
۲۲	جمعیت و مذهب
۲۳	علماء و اندیشمندان بشرویه
۲۳	زبان و لهجه بشرویه
۲۴	خانواده فروزانفر

۲۸	آقاشیخ علی احمدی، پدر بدیع الزمان فروزانفر
۳۴	تحصیلات
۳۵	اقامت در مشهد
۳۸	اقامت در تهران
۴۲	استادان فروزانفر
۴۲	ادیب نیشابوری
۴۴	ادیب پیشاوری و حاج شیخ عبدالله حائری مازندرانی
۴۶	زندگی خانوادگی
۴۸	استاد و معاصران
۴۸	علامه قزوینی
۵۳	ملک الشعرای بهار
۵۶	اقبال آشتیانی
۵۷	محمدتقی مدرس رضوی
۵۸	دکتر خانلری
۵۹	دیگریاران فروزانفر
۵۹	مناسب اداری و دولتی
۶۲	فروزانفر و سیاست
۶۷	اعتقادات فروزانفر
۷۳	ویژگی های اخلاقی و فردی
۷۴	حافظه و هوش
۸۰	پشتکار
۸۵	حق شناسی
۸۷	حق گوئی (اعتراف به اشتباه)
۸۸	صبر و بردباری
۸۹	وظیفه شناسی - امانت داری
۹۰	سخاوت
۹۱	سعه صدر
۹۲	مهربانی و رأفت - فروتنی
۹۵	دیگر صفات استاد
۹۷	بازنشستگی

۱۰۱	طرز زندگی
۱۰۴	وفات فروزانفر
۱۰۵	آخرین دیدارها
۱۰۸	سوگنامه
فصل سوم : فعالیتهای علمی و تحقیقی	
۱۱۲	وسعت دانش
۱۱۷	عشق به مطالعه
۱۲۱	آثار تحقیقی و پژوهشی
۱۲۳	الف) فروزانفر و ادبیات عرفانی
۱۲۳	مولوی شناسی فروزانفر
۱۲۴	نحوه آشنایی فروزانفر با آثار مولوی
۱۳۱	آثار استاد در پیوند با مولانا
۱۳۱	رساله در تحقیق احوال زندگانی مولانا
۱۳۳	شرح مثنوی شریف
۱۴۱	روش کار فروزانفر در مثنوی
۱۴۸	احادیث مثنوی
۱۵۰	خلاصه مثنوی
۱۵۲	مآخذ و تمثیلات مثنوی
۱۵۴	تصحیح کلیات شمس
۱۶۰	تصحیح فیه مافیہ
۱۶۱	تصحیح معارف بهاء ولد
۱۶۴	تصحیح معارف برهان‌الدین محقق ترمذی
۱۶۵	فروزانفر و دیگر عرفا
۱۶۵	شرح احوال و نقد و تحلیل آثار شیخ فریدالدین عطار نیشابوری
۱۶۸	تصحیح ترجمه رساله قشیریه
۱۷۱	تصحیح مناقب اوحدالدین حامد بن ابی‌الفخر کرمانی
۱۷۳	تصحیح مصباح‌الارواح
۱۷۵	ب) فروزانفر و کلیات ادبی
۱۷۶	سخن و سخنوران
۱۸۴	دستور زبان فارسی

۱۸۶	فرهنگ تازی فارسی
۱۸۹	ترجمه
۱۸۹	احاطه کامل بر زبان عربی
۱۹۴	ترجمه قرآن
۱۹۶	زنده بیدار
۱۹۷	روش تحقیق و نقد و تصحیح
۲۰۳	مقالات
۲۰۸	فهرست مقالات
۲۱۵	راهنمایی پایان نامه
۲۱۹	نثر استاد
۲۲۳	سفرهای علمی
۲۲۷	خدمات علمی
۲۳۰	کم‌توجهی به مقام استاد
	فصل چهارم: استاد و حوزه تدریس
۲۳۲	از معلمی ساده تا استاد ممتاز دانشگاه
۲۳۶	قدرت بیان استاد
۲۳۷	استاد بی همتا
۲۴۰	تأثیر شخصیت استاد
۲۴۲	ظاهر استاد
۲۴۲	تشریفات حضور در کلاس
۲۴۳	شیوه کلاس‌داری
۲۴۴	حضور و غیاب
۲۴۶	تسلط بر کلاس
۲۴۷	پاسخ سؤالات دانشجویان
۲۴۹	شروع تدریس
۲۵۲	شعرخوانی استاد در کلاس
۲۵۳	تدریس مثنوی
۲۵۵	شیوه تدریس تاریخ ادبیات
۲۵۷	تدریس در دوره دکترا

۲۵۹	شیوه امتحان
۲۶۰	نحوه امتحان دوره دکترا
۲۶۶	محیت استادیه دانشجویان
۲۷۱	محاضرات و مطایبات
۲۷۹	تقریرات استاد در کلاس
	فصل پنجم: فروزانفر و شعر و شاعری
۲۸۲	مقدمه
۲۸۳	آغاز شعر و شاعری
۲۸۶	در محضر استاد ادیب نیشابوری
۲۸۹	حضور در محافل ادبی تهران
۲۹۲	تعداد اشعار
۲۹۳	دلایل عدم پیشرفت در شاعری
۲۹۷	ویژگی‌های سبکی شعر فروزانفر
۲۹۹	الف) ویژگی‌های زبانی
۳۰۸	ب) ویژگی‌های ادبی
۳۱۳	ج) قالبهای شعری
۳۱۴	قصیده
۳۲۱	مثنوی
۳۲۴	قطعه
۳۲۵	رباعی، دوبیتی و تک بیتی
۳۲۶	غزل
۳۲۷	اشعار عربی
۳۲۸	موضوعات عمده شعر فروزانفر
۳۳۹	صدای پای زمانه
	پیوست‌ها
۳۴۲	الف) دست نوشته‌ها
۳۴۵	ب) عکس‌ها
۳۵۱	فهرست منابع و مآخذ

چکیده:

استاد بدیع الزمان فروزانفر یکی از شخصیت‌های برجسته علمی روزگار ماست که منشأ خدمات گسترده‌ای در عرصه علم و ادب این سرزمین بوده است. وی در بشرویه (شهری در جنوب استان خراسان) دیده به جهان گشود و در دامن خانواده‌ای متدین و روحانی پرورش یافت. مقدمات علوم را نزد پدر و معلمان زادگاهش فرا گرفت و در سن جوانی عازم مشهد شد. مدت چهار سال از محضر ادیب نیشابوری بهره برد و سپس به تهران عزیمت کرد و مراحل ترقی را یکی پس از دیگری طی کرد. معلمی را از مدرسه دارالفنون آغاز نمود و با گذراندن مدارج علمی به رتبه علمی استاد ممتاز دانشگاه نایل گردید. او علاوه بر تدریس، مدت زیادی پست معاونت و سپس ریاست دانشکده معقول و منقول را بر عهده داشت و مدتی هم به عنوان سناتور به مجلس سنا راه پیدا کرد. وی در سال ۱۳۴۶ بازنشسته شد و در شانزدهم اردیبهشت ماه ۱۳۴۹ هجری شمسی پس از یک عمر تلاش و کوشش دارفانی را وداع گفت.

استاد بدیع الزمان فروزانفر به معنی دقیق کلمه یکی از داهیان روزگار ما بود. اطلاعات وسیع و گسترده‌ای، هم در علوم قدیم و هم در علوم جدید داشت و این وسعت آگاهی هم‌راستا با حافظه و هوش نیرومند، از او چهره ممتاز ساخته بود. وی بیشتر عمر خود را صرف تحقیقات ادبی و عرفانی بویژه مولوی‌شناسی نمود و در این زمینه به بالاترین پایگاه دست یافت و بدون تردید، او برجسته‌ترین مولوی‌شناس قرن اخیر بود که بیش از چهل سال از عمر خود را صرف تحقیق در آثار مولوی نمود و آثار گران سنگی همچون مثنوی شریف، احادیث مثنوی، مآخذ قصص تمثیلات و تصحیح کلیات شمس و ... از خود به یادگار گذاشت. او همچنین در حوزه تاریخ ادبیات کتابی دارد به عنوان «سخن و سخنوران» که از مهمترین آثار در زمینه نقد ادبی و ادبیات انتقادی محسوب می‌شود.

استاد در عرصه تدریس هم شاگردان بزرگ تربیت کرد و تحویل جامعه داد. به گونه‌ای که بیشتر استادان فن در رشته‌های الهیات و ادبیات به طور مستقیم یا غیر مستقیم ریزد خوار خوان گسترده او می‌باشند.

فروزانفر از استعداد و ذوق و سلیقه ویژه‌ای در شعر و شاعری برخوردار بود و این استعداد بطور فطری و غریزی در او وجود داشت به گونه‌ای که در آغاز جوانی اشعاری به زبان عربی و فارسی سرود و باعث تعجب همگان شد. او حتی لقب خود «بدیع الزمان» را به خاطر سرودن قصیده‌ای در وصف بهار از احمد قوام حاکم خراسان دریافت کرد. وی در سرودن اشعار با توجه به سلیقه استادش ادیب نیشابوری به سبک خراسانی توجه داشت و از شاعران این سبک تقلید می‌کرد. از استاد اشعار زیادی به جای مانده و البته همان تعداد هم که به جای مانده می‌توان او را در ردیف شعرای بزرگی همچون بهار قلمداد کرد. روی آوردن به تحقیقات عرفانی و ادبی بویژه در زمینه مولوی و آثارش، توجه او را از پرداختن به طبیعی‌ترین استعدادش یعنی شعر و شاعری، باز داشت.

پیشگفتار:

از هر منطقه‌ای بزرگان و شخصیت‌های برجسته‌ای برخاسته‌اند که مایه افتخار آن سرزمین بوده و به عنوان پدر علمی آن منطقه محسوب می‌شوند. شهر بشرویه هم از این قاعده مستثنی نبوده و بزرگانی همچون استاد بدیع‌الزمان فروزانفر را در دامان خود پرورده است. از سالها قبل همیشه با خود می‌اندیشیدم که فروزانفر که این همه در بین مردم محبوبیت دارد و با اکرام و احترام نام او بر زبانها جاری می‌شود کیست؟

این پرسش مدت‌ها در ذهنم بود تا اینکه در دوره کارشناسی ارشد تصمیم گرفتم که درباره این شخصیت تحقیق و پژوهشی داشته باشم و گرد فراموشی از چهره آن عالم برجسته در حد وسع و توان برگیرم. به همین علت عنوان رساله خود را درباره زندگی و آثار استاد بدیع‌الزمان فروزانفر انتخاب کردم که بحمدالله با نظر بسیار مساعد اساتید گروه ادبیات فارسی دانشگاه یزد بویژه استاد بزرگوار جناب آقای دکتر یدالله جلالی پندری و استاد گرانمایه جناب آقای دکتر محمدعلی صادق‌یان مواجه شدم و از همان ابتدا با راهنمایی‌های آنان قدم در راه گذاشتم درحالی که از مشکلات و سختی‌های آن خبر نداشتم. در عین حال با علاقه و اشتیاق به دنبال منابع و مآخذی که در این زمینه نوشته شده بود و اکثراً به صورت مقاله بود رفتم و آنها را جمع‌آوری نموده و فیش‌برداری کردم.

برای آنکه مطالب تازه و جدید در این رساله وجود داشته باشد رنج سفر را بر خود هموار نموده و در موارد متعدد به دانشگاه‌های مختلف کشور مسافرت نمودم و با شاگردان برجسته استاد از جمله با آقای دکتر محمدرضا شفیعی کدکنی، دکتر محمدامین ریاحی، دکتر محمدجعفر یاحقی، دکتر مهدوی دامغانی، آقای عنایت‌الله مجیدی (گردآورنده آثار استاد) و دکتر محمدعلی صادق‌یان، دکتر یادگاری و... که هم‌اکنون از اساتید میرز دانشگاه هستند مصاحبه کردم.

همچنین در این تحقیق از اطلاعات محلی که آقای دکتر شفیعی کدکنی بسیار بر آن تأکید کردند، بهره مناسب بردم و در این زمینه با معمرین و آگاهان شهر، اقوام و آشنایان ایشان مصاحبه‌هایی به عمل آمد. همچنین یک‌سری نوارهایی که شاگردان ایشان در مراسم سالگرد آن مرحوم در تجلیل از مقام او مصاحبه کرده بودند فراهم نموده و در این رساله از آنها سود جست.

در پایان از تمام سروران و بزرگانی که مرا در انجام این وظیفه یاری و مساعدت نمودند تشکر و سپاس‌گزاری می‌کنم و توفیق روزافزون آنان را از درگاه خداوند خواستارم.

علیرضا پوررفعتی

تیرماه ۱۳۸۲

مرکز اطلاعات و آرکائیو علمی ایران
تهیه و آرکائیو

سالشمار زندگی استاد بدیع الزمان فروزانفر

- ۱۲۷۶ هـ. ش: در بشرویه یکی از شهرهای جنوب استان خراسان در خانواده ای از اهل علم دیده به جهان گشود. (سال ۱۲۸۳ هم به عنوان سال تولد آن مرحوم ذکر شده است.)
- ۱۲۹۷: در سن ۲۴ سالگی (به روایتی ۱۶ سالگی) به مشهد رفت و از محضر درس ادیب نیشابوری و دیگر علما بهره برد.
- ۱۲۹۸: قصیده ای در وصف بهار و مدح احمد قوام والی خراسان سرود و صله و پاداش به همراه لقب « بدیع الزمان » از وی دریافت نمود.
- ۱۳۰۳: آغاز اقامت در تهران
- ۱۳۰۵: به سمت معلمی مدرسه دارالفنون منصوب گردید و به تدریس فقه و عربی پرداخت.
- ۱۳۱۲: اولین اثر خود را با عنوان سخن و سخنوران در دو جلد تألیف کرد.
- ۱۳۱۳-۱۸: معاونت دانشکده معقول و منقول (الهیات) را بر عهده گرفت.
- ۱۳۱۴: کتاب رساله در تحقیق احوال زندگانی مولانا جلال الدین محمد مشهور به مولوی را نوشت که در حکم رساله ای برای ورود به کار علمی دانشگاه بود.
- ۱۳۱۴: به اخذ گواهینامه دکتری از دانشگاه نائل آمد.
- ۱۳۱۵: ریاست مؤسسه وعظ و خطابه را بر عهده گرفت و سالیان دراز این مسوولیت را عهده دار بود.
- ۱۳۱۵: مادر فروزانفر از دار فانی رحلت نمود.
- ۱۳۱۷: با سرکار خانم رخشنده گل گلاب ازدواج کرد و صاحب سه فرزند به نامهای نوشین، فرانک و شیرین شد که فرزند خردسالش شیرین در پنج سالگی دار فانی را وداع گفت.

- ۱۳۱۸ : به رتبه ده استادی دانشگاه ارتقاء یافت
- ۱۳۱۸ : کتاب خلاصه مثنوی را تألیف و شرح نمود.
- ۱۳۲۳-۲۶ : به ریاست دانشکده معقول و منقول (الهیات) منصوب شد.
- ۱۳۲۷ : کتاب دستور زبان فارسی را به همراه چهار تن از استادان برجسته دانشگاه نوشت.
- ۱۳۲۸-۳۱ : نماینده انتصابی مجلس سنا و سپس مجلس مؤسسان گردید.
- ۱۳۳۳ : کتاب مآخذ قصص و تمثیلات مثنوی را نوشت.
- ۱۳۳۴ : کتاب احادیث مثنوی را تألیف کرد.
- ۱۳۳۵ : پدر فروزانفر، آقا شیخ علی احمدی دار فانی را وداع گفت.
- ۱۳۳۶-۴۶ : کتاب ده جلدی کلیات شمس را تصحیح کرد.
- ۱۳۳۸ : قصیده ای ۲۳ بیتی در مدح امام رضا (ع) با عنوان « باغ رضوان » سرود.
- ۱۳۴۰ : کتاب شرح احوال و نقد و تحلیل آثار شیخ فرید الدین عطار نیشابوری را نوشت.
- ۱۳۴۶ : عنوان استاد ممتاز دانشگاه به وی اعطاء شد.
- ۱۳۴۶ : بعد از عمری فعالیت علمی از دانشگاه بازنشسته شد.
- ۱۳۴۶ : جلد اول کتاب مثنوی شریف را تألیف نمود. جلد دوم و سوم آن را هم تا سال ۱۳۴۹ نوشت که مجموعاً شرح ۳۰۱۲ بیت از دفتر اول مثنوی است.
- ۱۳۴۶-۴۹ : ریاست کتابخانه سلطنتی را بر عهده گرفت.
- ۱۳۴۹ : پس از یک عمر تلاش و کوشش دار فانی را وداع گفت.

فصل اول :

مبانی تحقیق